

TUVALARIN ESKİ GELENEKLERİ

MONGUŞ B. KENİN - LOPSAN

“Tuvaların Eski Gelenekleri” adını verdiğimiz bu yazı M.B. KENİN - LOPSAN’ın “Tıva Çonnun Burungu Ujurları” adlı eserinden yaptığımız aktarmanın ilk bölümüdür. M. B. KENİN - LOPSAN Tuva’nın en tanınmış etnografi, tarih araştırmacısı ve şamanlar derneği başkanıdır. Aynı zamanda en önemli yazarlarından biridir. Yetmiş yıllık ömrünün çoğunu derlemelerle geçirmiş. Eser 1994 yılında Kızıl’da basılmış. Yazarın önceki yıllarda halktan yaptığı derlemeleri bir araya getirmesiyle oluşturulan eserin aslında; derlemelerin kimden, ne zaman, nerede yapıldığı ve kaynak kişiler hakkında bilgiler de bulunuyor. Biz bu bilgileri aktarmaya almadık. Eser, Tuvaların eski geleneklerini gençlere öğretmek amacıyla öğretmenlere de tavsiye edilmiştir. Eseri Türkiye Türkçesine aktarmamızdan maksat; halk bilimcilerin yapacağı karşılaştırmalı çalışmalara yardımcı olmak, Anadolu’da yaşanan bazı geleneklerin kökenine inebilme imkânı sunmak ve Tuva kültürünün ülkemizde tanınmasına katkı sağlamak olarak özetlenebilir. Eser birçok kişiden yapılan derlemelere dayandığından tek cümlelik hükümler hâlinindedir. Bazı yerlerde tekrara düşmeler görülebilir. Ancak biz bunları ayıklamak yerine olduğu gibi aldık.

DR. EKREM ARIKOĞLU

A. İNSAN HAYATI

1. Eski Tuvaların İnsan Hayatını Bölümlere Ayırması

Eski Tuvaların insan ömrünü çeşitli bölümlere ayırması, onların asırlarca konar göçer olarak yaşamasının getirdiği geleneklere dayanır. Avlanmak, besi hayvanı beslemek ve ekin ekmek Tuvaların eskiden beri gelen, bu yüzden insanlara küçüklüğünden öğretilmesi gereken geleneklerdendir.

Eski Tuvalar insan ömrünü Yedigir’e benzetir. “Geceki gök yüzünde Yedigir bazen kaybolup bazen görünse de, onlar yedi sayısını yitirmez.” diye halk arasında bir söz var. Tuvalar insan hayatını yedi bölüme ayırmışlar:

Birincisi: Bebeklik çağı. Bir yaşından üç yaşa kadardır. Üç yaşına kadar bebeği acıktırmamalı, üşütmemeli, korkutmamalı ve annesinden ayırmamalı.

İkincisi: Çocukluk. Üç yaşından on beş yaşa kadar olan dönem. Beş yaşındaki kızlar keçiyi sağabilmeli, beş yaşındaki erkek çocuklar oğlak ve kuzuları otlatabilmeli. On dört yaşındaki erkek çocuklar hayvanları kesebilmeli, derisini yüzüp, etini kemiğinden ayırabilmeli. On yaşındaki kız çocukları kesilen malların içini temizleyebilmeli.

Üçüncüsü: Gençler. On altı yaşından yirmi dokuz yaşına kadar ki hayatı içine alır. Bu çağda insanlar evlenirler. Çoluk çocuk sahibi olurlar ve kendi hayatlarını kurarlar.

Dördüncüsü: Orta yaş. Otuz yaşından kırk beş yaşına kadar olan insanlar bu gruptandır. Bu çağdaki insanlar düğün olan yerlere gidebilir. İki kadeh içki içebilir. Dua eder. Uzak yerlere gidebilir.

Beşincisi: Büyükler. Kırk altı yaşından altmış bir yaşa kadar olan insanlar bu gruba girer. Bu çağdaki insanlara Tuva geleneğinde aklı başında, tecrübeli insanlar denir.

Altıncısı: İhtiyarlar. Altmış bir yaşından seksen bir yaşına kadar olan insanlar bu gruba girer. Meleklerin misafir olarak gelmesini geçiştirerek yaşayan, hayatın zorluklarını atlatacak şekilde ayakta kalmayı başarmış kişilerdir.

Yedincisi: Dermansızlık dönemi. Seksen bir yaşından ölene kadar olan zamanı içine alır. Bu çağdakiler akrabalar için de, uzak kişiler için de saygıda kusur edilmemesi gereken insanlar olarak görülür.

İnsanın yapması veya yapmaması gereken şeyler hayatının bu yedi bölümüne göre düzenlenmiştir. Tuva insanının yedi bölümlük hayatının her devresinde Yedigir yıldızı onu gözetlemektedir. Bu yüzden Yedigir'e yalvarır, yakarır. Hemçik halkı şu şekilde şarkı söylemektedir.

Çerivistin urugları	Yurdumuzun çocukları
Çetçe-dir be, mendi-bir be,	Yeterli mi, sağlıklı mı?
Çedi-sıldıs Dolaan Burgan	Yedi yıldız Dolaan Tanrı
Örü-dür be, Kudu-dur be.	Yukarda mı, aşağıda mı?

2. İnsan Kalbi Kırılmaz

Eski Tuvalar anneyi “Tanrı” olarak görmüşler. Aydınlık yeryüzünde anne kadar merhametli canlı yok. “Annesinin kalbini kıran evlât, girecek yer bulamaz.” diye atasözü var. Oğul da, kız evlât da annesinin adını doğrudan söylemez. Ayrıca, yaşlıların ve saygıdeğer insanların adı da doğrudan söylenmez. Adın yanına bir yumuşatma veya saygı ifadesi olan söz eklenir.

Bebeğin salıncağı itina ile korunur. O, yere düşürülmez, düşürülürse çocuğun ruhu çekilir. Gerçekte ise salıncak insanın doğduktan sonra ilk yuvasıdır. Bu yüzden eski Tuvalar salıncağı kıymetli bir eşya olarak görmüşler ve onu bozup kırmamışlardır.

Ölünün bulunduğu çadıra çocuklar gidemez. Ölen insanı gömerken gürültü çıkarılmaz, bir şey yiyip içilmez. Yas tutan insanların yanına gidilirken sigara alınır ve yastaki insanlarla birlikte içilir. Birisinin öldüğü yerde esrik görülen kişilere “şeytan çocuğu” denir ve kötülenir. Ölen insanın adını doğrudan anmak tamamıyla yasaktır.

Eski Tuvalar çocuk ruhunu oyuncakla bir görmüşlerdir. Bu yüzden oyuncaklar kırılmamalı ve onunla alay edilmemelidir. Oyuncak bebekler elbisesiz olmalıdır.

Çocuklar ve gençler, büyüklerle söz yarıştıramazlar. Çadırın yanında ıslık çalamazlar. Şeytanın kulağı çok keskindir. Bu yüzden önce ıslık olan yere gelir. Evin yanında çağırıp bağırma bütünüyle yasaktır.

Kavga, dövüş olan yerlerde kara belâ vardır. Bebeklerin, çocukların, gençlerin kavga olan yere varmaları yasaktır. Kötü sözün olduğu yerin yakınından bile geçmemelidir. Şamanın sundurmasının yanına; bebekler, çocuklar, gençler ve büyükler varamazlar. Şamanın sundurması bozulmaz. Çünkü Şamanın bedduası sundurmasını bozan kişiyi etkiler ve o kişi ölür. O kişinin akrabalarına da zarar gelir.

Eski Tuva geleneklerinde içki içmek yasakmış. İçkiye saygı içeceği denirmiş ve kutlama olan yerde, saygıdeğer kişilerin geldiği durumlarda sadece iki kadeh içilmiş. Hiç içmeyenleri de kimse kınamazmış. Kocaya varmayan kız, kadın almayan erkek ise kesinlikle içki içmezmiş. Erkekler ancak otuz yedi yaşından

sonra, kadınlar kırk dokuz yaşından sonra içki içebilirlermiş. Bu içki de ancak iki kadeh olabilirmiş. Sarhoş oluncaya kadar içki içenlere “mirit” (budala) derlermiş ve bu tür kişiler; düğünlere ve kutlamalara davet edilmezmiş.

Sıradan kişiler Şamanları taklit edemezlermiş. Sıradan bir insanın göremediğini Şaman görür, duymadığını duyar derler. Eğer birisi Şamanı taklit ederse, o Şamanın putları o kişiyi öldürür, ocağını kurutur. Sıradan insan lamaları da taklit edemez.

Başka kişilerin elbisesi giyilmez, etine sahip olunmaz ve malı çalınmaz. İnsanoğlu gazaplıdır ve bedduası tutar. Sahibi orada olmayan bir çadır içinde kuzu derisinden elbise durur ve kimse ona el uzatmaz. Heybe içinde içki dolu matara durur, onu kimse kımıldatmaz. Yakın yerde sahipsiz inek geceler, onu kimse çalmaz. Tuva geleneğinde hırsızlık bütünüyle yasaktır.

3. Öldürülmesi Yasak Olan Av Hayvanları, Kuşlar ve Balıklar

Tuva yurdunda avcılık en eski tarihten beri devam edip gelmiş. Bizim atalarımız hayatlarını devam ettirmek, çocuklarını besleyip büyütmek, yokluk ve kıtlığa düşmemek için; karadaki av hayvanlarını, kuşları ve balıkları uygun şekilde avlayıp yemiş. Bütün bu av hayvanlarını gereksiz yere öldürmeyi yasaklayan gelenekler de var.

Kuş yavruları öldürülmez. Kuşun yavrusu da insan yavrusu gibidir. Merhamet duygusu insanın küçüklüğünden başlar.

Köstebek deliğinin ağzına zehir koymak yasaktır. Atalarımız, yer altında yaşayan hayvanların yuvalarının ağzına suyu akıtmazlarmış. Tarla faresi, sıçan, yılan, porsuk, köstebek delikleri kapatılmaz; çünkü bu saydıklarımız depremi ilk anlayan hayvanlardır.

İnine giren balıkları öldürmek yasaktır. Balıklar güzün inine giderken, yazın ininden çıkarken öldürülmez. Balıkların saklandığını suyun durgun yerleri, Tuva inancında kutsal olarak görülür. Buzların arasında sıkışarak kalmış balıklar da öldürülmez. Bu tür balıklar yerlerinden alınarak nehrin akan yerlerine bırakılır.

Yavrusu olan kara avları da avlanmaz. Yavrusu olan ceylan, maral Tuva avcılarınca öldürülmezmiş. Yavrusu bulunan av hayvanı dinlenirken ürkütülmez,

uzağından geçip gidilir. Bu hayvanları öldüren kişinin çoluk çocuğu hastalanır. Eski Tuvalılar av hayvanını, kuşu ve balığı çok korumuştur ve esirgemiştir.

Tuvalılar kartalı nadir olarak öldürür. Kartal tüyleriyle ok atar, Şamanların börtüklerini süsler. Kartalın çevikliği, erkeğin yiğitliğine benzer.

Tuva'nın yüksek ormanlarında ak ayıyla seyrek karşılaşılır. Tuva avcıları ak ayıyı görünce ateş etmezler. Ak ayı insanın yolunu gösterir, bu yüzden öldürülmez. Ayının adı da doğrudan söylenmez; çünkü ayı kulağıyla yerde olanları işittir.

Ormanın av hayvanları çok kar yağdığında, aç kurtlardan kaçmak için ağılın yanına kadar gelir. Bu hayvanlar da öldürülmez.

Kemirgenleri öldürmek yasak. Eski Tuva masallarında; tüm hayvanların canını kemirgenler korurlar. Gök gürleyip, yağmur yağmaya başlayıp, yıldırım düşeceği zaman önce kemirgenin haberi olur ve bağırmaya başlayarak diğer hayvanları haberdar eder. Diğer hayvanlar bu haberi alarak kendilerini korumaya alırlar.

Eşi olan turnayı öldürmek yasaktır. Günle gece, yerle gök, soğukla sıcak, erkekle dişi tabiatın dengesidir. Onlar bu şekilde eşleşmiş olmasa hayat olmaz. Eş turna, eşinden ayrılırsa hayatı boyunca kendine eş bulamadan yaşar.

Ak, kara, kızıl kurdu öldürmek yasaktır. Eskiden Tuva yurdunda ak, kara, kızıl kurt çokmuş. Onları her gören öldürmüş ve neslini azaltmış. Kökbörü çoğalarak, av hayvanlarına ve besi hayvanlarına düşman olmuş. Bu yüzden o öldürülür. Kızıl kurt gören insan çocuk toyuyla karşılaşır. Ak kurt gören insan uzun yola gider. Kara kurt gören insan matara ağzı açar (içki içer) derler.

Yaşlı yaban keçisini öldürmek yasaktır. Yaban keçisi sarp kayalarda yaşar. Yaşlandığında durmadan yatıp dinlenir. Genç yaban keçisi avcı gördüğünde sarp kayalar arasında kaybolur gider. Yaşlısı kaçamaz. Buna rağmen çukurluk alanlarda değil de dağın yüksekliklerinde yaşayarak yurdundan ayrılmaz.

Guguk kuşunu öldürmek yasaktır. Tuva'da guguk kuşuna "ıraajı" (şarkıcı kuş) derler. Çiçekler açıp, melez ağaçları kozalaklandığında, guguk kuşu muhteşem yazı selâmlar. Guguk kuşunun öttüğü yerde süt fazla, çocuklar şarkılı türkülü olur.

4. Korunması Gereken Evcil Hayvanlar

Atın başına vurmak yasaktır. At barış zamanında insanın çevik gölgesi, savaş zamanında savaşçının güvenilir arkadaşıdır. At, yeryüzünde en yiğit, en güzel, en faydalı ve en çevik canlıdır. Dağlarda, derelerde geyik hızlı derler, at ondan daha hızlı. Düzlükte, ovada deve hızlı derler, at ondan daha hızlı. Atın başına vurmak, atasının başına vurmaktır. Atının başına kamçı vuran kişi, ömrünün geri kalanında şeytanların elinden kurtulamaz ve kara cehennemi boylar. Yeryüzünde yaratılan at insanın en faydalı arkadaşıdır.

Atın başı yere doğru çekilmez. Tuvalılar atının başını ağaç dalına bağlar. Atla yola gidilirse insanoğlu aklıktan ölmez. Eski Tuvalılar *ölen atın başını ağaç üzerine asarlarmış*. Ölen Şamanın cesedi çardağa bırakılmış. Onların temiz kemikleri toprağa bulaştırılmaz derler.

Sakatlanmış geyik yere atılmaz. Toju halkının sevgili ve faydalı arkadaşı geyiktir. Yaralanmış veya ayakları çıkan, kırılan geyikler yere atılmaz. Geyiği yere atan insan en sevdiği arkadaşını yere atmış gibi olur.

Atın yelesi kesilmez. *Tuva insanın ilhamı atının yelesinde saklıdır*. Atının yelesini kesen insanın ruhu sıkılır.

Öküzün başına dizgin vurulmaz. Öküze burunluk takılır, semer vurulur. At eyerlenir ve dizgin vurulur. Hayvanların eşyaları birbirine vurulup takılırsa, evdeki mallar kırılır.

Dişi deve yavrusundan ayrılamaz. Deveye “üzüntülü mal” denir. Yavrusunun öldüğü yere üç yıl boyunca gelir ve orada ağlar.

Koç boynuzu atılmaz. Koyunla at sıcak nefesli hayvanlardır. Koçun boynuzu eşya asmak için askılık yapılır. Böyle yapılırsa insan zenginleşir.

İnek ve keçi soğuk nefesli hayvanlardır. İnek buz üstüne sürülmez, sürülürse ayaklarını kırar. Tok yaşamak isteniyorsa inek korunup esirgenmelidir.

Kutsal sayılan ata kamçı sallanmaz. Kutsal boyuna bıçak çekilmez. Kutsal at ve koyun ahırına bağlı, sahibine karşı müşfiktir. Kutsal at bulunan yıldıktan kulan, kutsal koyun bulunan sürüden kuzu çalınmaz.

Yak boğası kışın ahıra bağlanmaz. Yaka, “yabanî atalı mal” denir. Kışın en soğuk olduğu günlerde yak boğası dağların başına doğru çıkar. Soğuktan don-

maz, kurttan korkmaz. Yabanî hayvan da, yak da, insan da kendilerine uygun yerlerde yaşmalıdır.

Tuvalılar besi hayvanının bağlandığı yeri baltayla kesmez, ağıl yıkılıp bozulmaz. Eyerli at ağıl yanında dinlenir. Sürü ahırın içinde huzurludur. Hayvancılık yapan insan; hayvanların yaşayacağı yeri, otlanacağı yeri, yatacağı ağılı dört mevsime uygun olarak hazırlar.

5. Yere, Suya ve Göğe Karşı Yapılmaması Gerekenler

Tuvalılar göğü atası olarak görmüştür. “Mavi göğüm”, “Ak göğüm”, “Kara göğüm” diye Tuva insanı göğü kutsayarak yaşamıştır. Bundan başka evrende dokuz gök var. Bunlara sabahki çay saçılmazsa, mutluluk eksilir. Tuvalılar gökyüzü hakkında kötü sözü kesinlikle söylemez. Ona sadece tapınır, yalvarır ve sancı sunar. Eski Tuvaların düşüncesine göre; mavi gök yeryüzündeki her şeyi görür ve duyar. Dokuz göğün ucunda ak gök var. Orada “azarlar”, “hoorlar” adlı halk yaşar. O halklardan çıkan Şaman çok güçlüdür ve ateş edilmekle öldürülemez.

Eski Tuvalılar güneşe taparmış. İnsanın sağlıklı olması, tok yaşaması; yeryüzünde yetişen ağacın, ekinin bol olması aydınlık güneşe bağlıdır. Güneşe doğru bakarak gevezelik edilmez, tükürülmez, bağrılmaz denir. Güneşe kötü gözle bakanların, cehenneme gittiğinde dilini keserlermiş.

Ulu Tanrı kuyruğunu salladığında yıldırım çakması; göğsünü hırıldattığında deprem olurmuş. Yıldırım çaktığında insan at üzerinde gitmez, giderse başına yıldırım düşer. Eski Tuvalarlarda yağmur yağarken, gök gürlerken, yıldırım çakar-ken küçük çocuklar dışarı çıkarılmaz ve gürültü yaptırılmazmış.

Tuvalılar aya da tapınmış. Atalarımız aya bakarak; havanın yumuşak veya sert olacağını bilirlermiş. Çıkan ayın durumuna bakarak; nasıl bir rüzgâr eseceğini, yağışın kar mı, yağmur mu olacağını, havanın soğuk mu, sıcak mı olacağını dosdoğru tahmin ederlermiş. Anne babalar öncelikle çocuklarına ayı gösterip havanın nasıl olacağını öğrettiklerinden, çocuklar havanın açılacağı zamanı bilirlermiş. Ay tutulduğunda öksüz erkek kişiyi bağırarak, ayın rızası alınmış. Aya tapınılmazsa gecenin geçip geçmeyeceği bilinmezmiş.

Eski Tuvalar yere “kitap” der. Yer ile insanın göbeği birbirine bağlıdır. Eski devirlerde çadır içinde bebek doğduğunda, bebeğin eşi, çadır içinde kazılan bir çukura gömülürmüş. Bu gelenek insanla toprağın birbirine bağlılığını gösterirmiştir. Toprak kutsal, toprağı kazmak eşelemek yasaktır. Yerden biten çiçekleri koparmak da yasaktır. Çiçekle çocuğun ruhu eşittir. Bu yüzden eski Tuvalar çiçekleri yolmazlarmış. Yer üstündeki dağları, nehirleri, bitkileri eskiden beri korumuş ve esirgemiştir.

Yemişi olan bitkileri kesmek yasaktır. Siyah frenk üzümü, kızıl frenk üzümü, yaban mersini, çilek gibi meyveler toplanırken dalları koparılmaz, sadece meyveleri alınır. Dağ servisini kesmek yasaktır. Kuş kirazı bulunan yerlerdeki ağaçlar kesilmez.

Orman içinde oturulup ateş yakılan yerden ayrılırken, yakılan ateş söndürülür. “Ateşten artmaz” şeklindeki atasözü küçük çocuklara aileleri tarafından öğretilir. Avlanmaya çıkan avcılar, konakladıkları yerden ayrılırken, otağın ateşini söndürüp, çadırlarının yanını temizleyip, paklayıp ayrılırlar.

Tuzlu yer kutsaldır. Eski Tuvalar tuzu büyük nimetten saymışlardır. Tuzlu göller ve dağları kutsal kabul ederek bu bölgelere çadırlarını kurmamışlardır. Doğduğu yerin tuzundan tadan insan soğuktan hastalanmaz derler. Yere düşmüş bir tutam tuz görüldüğünde üstüne basması da yasaklanmıştır.

Akarsuya bent vurulmaz. Büyüküklü küçüküklü dağları olan Tuva’da büyüküklü küçüküklü ırmaklar vardır. Sarp dağlardan çıkıp akan küçük derelerde balık pek çoktur. Bu tür suların önüne bent çekilmez. Irmağın, derenin önüne bent vurmak fakirleşmenin bir işaretidir. Eski Tuvalar ince dereleri; üzerine tomruklar atarak geçermiş. Daha büyük ırmaklar ise atla veya salla geçilirmiş.

İrmak suyuna çöp dökmek, leş atmak yasakmış.

Dalları birbirine değer iki ağaç birbirinden ayrılmaz. Orman içinde dalları birbirlerine girmiş iki ağaç yetişmişse; oranın insanların birbirleriyle ilişkileri derin olur derler. Bir kökten birden fazla gövde çıkar ise bu gövdeler kesilmez, çünkü; bu gövdeler o bölgenin zenginliğine işaretir.

Besi hayvanına otlatılacak yerler ayrılır ve korunur. Tuva kültüründe her türlü besi hayvanının farklı şekillerde otlatılması vardır. Otlaklar yılın dört mevsisi-

mine göre farklılık gösterir. Otlaklara ekin ekilmez, ateş yakılmaz ve civardaki ağaçlar kesilmez.

Su olmayan yere ekin ekilmez. Ekin; arkların, kanalların ulaştığı yere ekilir. Tuvalar eskiden beri arpa, buğday, yulaf yetiştirmişlerdir. Ekin içine giren dişi karaca öldürülmez, ürkütülerek kovalanır.

6. Üç Yaşından On Üç Yaşına Kadar Erkek ve Kız Çocuklarının Yapmaması Gereken Şeyler

Annenin çoluk çocuğunu besleyip büyüttüğü, yetiştirdiği yer çadır imiş. Bekler konuşmaya başladığında, çocuklar eşyaların farkına vardığında anneleri onları; okşayıp, sevip, besleyip giydirdiği çağda, her şeyden önce neleri yapmaması gerektiğini onlara anlatmış. Bu anlatmada doğruluk, sorumluluk ve öğretme amacı bulunur. Bu öğretilenlerin neler olduğunu örneklerle görelim:

Küçük çocuklar yastık yüzüne değmemelidir. Yastığın içerisinde doğanların göbeklerinin saklı olduğu deriden çıkın var.

Küçük çocuklar sandıkların süslemesini bozmamalıdır. Sandığın dışı süslemeli, güzel olur. İnsanın yüzü de öyle. Çocuklar kap kacakları kırmamalıdır. Ateş parçası olarak onunla oynamaz. Çünkü ateş Tuva insanının Tanrısıdır. Besi hayvanlarının kesildiği yere çocuklar gidemez ve dökülen kanı göremez. Ölünün bulunduğu yere küçükler gitmezler. Sonsuz uykusuna yatan kişinin yanında gürültü edilmemelidir. Küçükler başkalarına ait bir şeyi çalamazlar. Çalarlarsa azap çekerek ölürlür. Çocuklar yalan söylememelidir. Yalan söylerlerse büyüdüklerinde sesleri kısılır. Yalancı kişi kara iftira yayar. Hırsız ve yalancının yolu birdir, cehenneme gider. Küçükler sigara içemezler. Çocukluğunda sigara içenin yedi ciğeri çürür. Çocuklar içki içemezler, içerlerse büyüdüklerinde aptal olurlar. Küçüklüğünde içki içenler yaşlılıkta girecek ev bulamazlar. Çadıra yaşıca büyük olanlar geldiğinde çocuklar saygı ifadesi olarak ayağa kalkmalıdır. Büyüklerini gördüğünde oturmaya devam eden çocuklar akılsız olurlar. Büyükler kendi aralarında bir şey konuşuyorsa, küçükler onların konuşmasını dinlemezler ve çadırın dışına çıkarlar. Küçüklerin yiyebileceği yiyecekler var, yemeyeceği yiyecekler var. Bunun gibi dinleyebileceği konuşmalar var, dinlemeyecekleri

konuşmalar var. Büyüklerin konuşmasını küçükler bölmezler. Büyüklerinin sözünü kesen küçüklerin büyüdülerinde kulakları sağır olur. Küçük çocuklar Şamanın çadırına gitmezler. Şaman çadırına giderlerse karınları şişer, çünkü; Şamanın putları kıskançtır ve çabuk öfkelenir. Küçükler büyüklerin önünden geçmez. Geçerlerse kendileri ihtiyarladığında kimse saygı göstermez. Çocuklar büyüklerin adını doğrudan söylemezler. Büyüklerin adını söylerlerse boğazları şişer. Küçükler çadır yanında oynarken, bir yabancı gelse, evin köpeği boynundan tutularak gelen misafir ağırlanır. Yabancı gelirken saldırmasın diye köpeği boynundan tutan çocuklar bütün hayatı boyunca eş dost sahibi olur. Büyükler küçüklere bir şey uzattığında iki elle birlikte alınır. Tek el uzatılarak alınırsa bütün hayat boyunca yalnız başına yaşanır. Gebe annenin önünden küçükler geçmemelidir. Geçerlerse kızın düğünü geç olur. Küçükler çadırdan uzak bir yerde oynayacaksa gideceği yeri büyüklerine söylemelidir. Anne ve babasından kaçarak uzak yerlerde oynayan çocukları, bütün vücudu kara tüylerle kaplı bir kişi alarak bir kuyunun içine götürür. Küçük çocuğa fincanla içecek sunulduğunda iki eliyle almalıdır. Bir eliyle alırsa karnı hiçbir zaman doymaz. Küçükler tabakların dibini sıyırmaz, sıyırlarsa aç kalırlar. Küçükler suyun içine hiçbir şey atmamalıdır. Atarlarsa sidikleri koyulaşır. Küçükler çiçek koparamazlar, koparırlarsa kulakları kopar. Oğlan çocukları ağabeylerinin sözünü dinlemelidir. Ağabeylerinin sözünü dinlemezlerse yaramaz insan olurlar. Kız çocukları ablalarına karşılık vermezler. Ablalarına karşılık veren kız çocukları oynayacak arkadaş bulamazlar. Eve misafir geldiğinde küçükler yaramazlık yapmamalıdır, yaparlarsa bu geleneklere aykırı olur.

7. Üç Yaşından On Yedi Yaşına Kadar Kız Çocuklarının Öğrenmesi Gereken Şeyler

Kız çocuğu üç yıl yaşayıp saçları kesildiğinde teyzesinin hediye olarak verdiği keçinin rengini bilmelidir. Yedi yaşına gelen kız, çadırın içini süpürgeyle temizlemesini öğrenir. Dokuz yaşına gelince keçi, koyun, inek sağması öğretilir. Oğlak, kuzu, buzağıyı bir araya getirebilmelidir. On üç yaşına gelen kıza annesi oyuncak elbisesi diktirir. On üç yaşındaki kız yün eğirir. On beş yaşında çayı

kaynatmasını bilir. On beş yaşındaki kız peynir yapmasını bilir. On altı yaşındaki kız kesilen besi hayvanlarının içini temizlemeyi öğrenir. On yedi yaşındaki kız koyun kırkar, on yedi yaşındaki kız yün kabartır, on yedi yaşındaki kız yemeği bilmelidir. On yedi yaşındaki kız kuzu derisini sepileyip, elbise yapmak için kendisi biçer, diker, dışını ipek ile süsler. Bu işleri yapabilen kızın annesi çocuğunun kocaya gittiğinde zorluk çekmeyeceğini bilir. Eski Tuvalar gelin seçip alırken işçimenliğine, becerikliliğine ve kişilikliliğine önem verirlermiş. Kızın annesi kocasının ve kendisinin üç göbekten yakın akrabalarını kızına anlatır. Bunun birinci sebebi ise üç göbekten akrabalar birbirleriyle evlenemezlermiş.

8. Üç Yaşından On Yedi Yaşına Kadar Erkek Çocuklarının Öğrenmesi Gereken Şeyler

Üç yaşındaki erkek çocuğu dayısının hediye olarak verdiği tayın rengini bilmelidir. Beş yaşındaki erkek çocuğa babası karaca küpelerinden yapılan kayışı verir. Çocuk bu kayışla kaçan buzağıyı yakalamasını öğretir. Yedi yaşındaki erkek çocuk babasının arkadaşı olur. Babası yedi yaşındaki oğlunu boğa başı değeri yere çıkarır. Dokuz yaşındaki erkek çocuk dana üzerine biner. Dana üzerine binerek koyun çobanlığı yapar. On üç yaşındaki erkek çocuk başkalarının koyununu güderek karnını doyurur ve ailesine yardımda bulunur. On üç yaşındaki oğlan yarış atına bindirilir. On beş yaşına gelen erkek çocuk yolunan arpayı sapından ayırarak temizler. Temizlenmiş arpayı değirmende öğütür. Annesine çay yapacak odunu kırabilir. Babası on beş yaşındaki oğluna ot, ekin biçecek tırpan ve orağı alıp verir. Bunun dışında yularlı, dizginli eyeri oğluna verir. Oğlan eyerli ata binerek sürer. On beş yaşındaki erkek çocuk ekini sular, yabancı otlarını ayıklar. On altı yaşındaki erkek çocuk besi hayvanını kendisi keser, derisini yüzererek etini temizler. On altı yaşındaki genç babasının izniyle yakınlarda yaşayan komşulara atıyla yolculuk eder. On yedi yaşındaki erkek çocuk atın kutsal yelesini kesebilir. On yedi yaşındaki erkek çocuk öktüz derisinden yapılan urganı örür, yuları bağlar. On yedi yaşındaki oğlan dağ aşar, tepe geçer. Kendi kendine yolculuk yapar. Balık, av avlayıp komşularının et ihtiyacını giderir. On yedi yaşındaki genç yarış olan yerlere gider. Bayramlarda güreşir, millî oyunları oynar, erliğini gösterir. Babası oğluna üç göbekten akrabalarını anlatır.

9. On Üç Yaşından On Yedi Yaşına Kadar Kız Çocuklarının Düşünmesi Gereken Şeyler

Kızların ağızı sağlam olmalı. Halkın arasında gevezelik ederse, leş görmüş kuzgundan kötü görünür. Kızlar canlı hayvanın canına kıymaz. Kız çocuğu yaratılışından Tanrıya yakındır. Kızlar eteğini açmamalıdır. Uzun etekli elbise giymelidir. Kız çocuğu yabancı evde yatmamalıdır. Yabancıнын evinde yatan kızlar ahmak buzağıya benzer. Kızlar yerden ip, kendir almamalıdır. Alırlarsa doğurmaları güç olur. Kızlar mahir olmalıdır, tembel kızların yanına sevecekleri gençler yaklaşmaz. Kızların gözleri yumuşak bakışlı olmalıdır. Soğuk bakışlı kızlar yılanın bakışını hatırlatır. Kızlar insanların yedikleri yemeklerin hepsini yapabilmeli. Yemek yapmasını bilmeyen kızların kocaları evden kaçar. Kızlar yaş çubuk kırmaz, çiçek yolmaz. Bunları yaparsa çocuklarına merhametsiz olur. Güler yüzlü kızların yanına sevgililer yığılır, kaba kızların yanına it dahi yaklaşmaz.

10. On Üç Yaşından On Yedi Yaşına Kadar Erkek Çocuklarının Düşünmesi Gereken Şeyler

Oğlan çocuğunun yiğidi iyidir. Yazın sıcağına, kışın soğuşuna alışık erkek çocuğu pehlivan olur. Kurt öldüren erkek çocuk avcı olur. Er kişi seyahat etmelidir. Yola koyulan genç atının yönünü geri çevirmemelidir. İyi at sahibini zenginleştirir, yiğit genç halkını ünlendirir. Oğlan yıkı güder. Oğlan ıssız yerde konaklamaktan korkarsa, er adını kaybeder. Genç, çadırı kurmasını, sökmesini bilmelidir. Çadırı kurup sökemeyen genç alaya alınır. Erkek çocuk becerikli olmalı, eli ağır erkek çocuğu karnını dahi doyuramaz. Oğlanın kolu güçlü olmalı. Bir çuval zahireyi atının eyerine koyabilmeli. Oğlan çocuğu yola gitmeli. İyi at yolda, yiğit er at üstünde ölür. Erkek adam merhametli olmalı. Yumruğunu tutan oğlan, ağzını açan aç kurda benzer. Şarkı söyleyen gencin yanına kızlar yığılır. Oğlan kişi neşeli olursa, sağlık, sıhhati yerinde olur.

B. DÜĞÜN GELENEKLERİ

Düğün

Eski Tuva'nın düğünü, atadan dedeye yayılıp gelen kendine has geleneklere sahiptir. Düğün, genç yaştaki kız ve erkeğin ailelerinin evlerinden ayrılarak bir-

likte yaşamalarının başlangıcıdır. Eski zamandaki Tuvaların düğünü çeşit çeşit gelenekleri içinde barındırmaktaydı:

1. Kız Çocuğunun Kıcımın Altına Keçi Kılı Bırakmak

Kışlakta Sat Çambal'ın çadırı var diyelim. O çadırın sahibi kadın, kız çocuk doğurdu diyelim. Başka bir kışlaktan Monguş Bolat'ın bir oğlu bulunan çadırı var diyelim. O oğlanın annesi keçi kılımı yoğunlaştırıp yuvarlak hâle getirerek, yeni doğan kız çocuğunun bulunduğu çadıra gider. Çadırda çocuğun ailesiyle hatırlaştıktan sonra, salıncaktaki çocuğu yerinden çözerek:

– Kızınızı büyüdüğünde gelin olarak alacağım, diyerek, koynunda sakladığı bir tutam kılı çocuğun altına koyar ve tekrar sarar.

Bebeğin annesi, Monguşlardan gelen kadına saygılı bir şekilde:

– Peki, öyle olsun, der.

Eğer oğlanın babası kız istemeye gelmişse, salıncaktaki kız çocuğunun babasına çakmak taşını verir. Kız çocuğunun babası ise kızını istemeye gelen erkeğe saygılı bir şekilde:

– Peki, öyle olur umarım, der.

Eski Tuvaların düğün geleneği kız çocuğu daha beşikteyken başlanmış. Çocuk büyüyüp evlenecek çağa geldiğinde istenir ve gelin olarak alınır. Üç atasından yakın kan bağı olan akrabalar birbirlerinden kız alıp veremezler, birbirlerine düniür olamazlar. Bu geleneği eski Tuvalar çok kutsal olarak düşünüp yaşamışlardır.

2. Dileği Bildirme

Kız on beş, on yedi, on dokuz yaşlarına geldiğinde ailesi evlendirebilir. Eski geleneklerde; on dört, on altı, on sekiz yaşındaki kızlar kocaya verilmezmiş.

Kız on beş yaşına geldiğinde “dileği bildirme” geleneği varmış. Oğlan tarafından görgülü ve yiğit bir kişi seçilir. Mataralar içkiyle, kaplar etle ve peynirle doldürülür ve kızın evine gönderilir.

– İstek için geldim, diyerek kızın ailesine varır. Tabaka değiştirilerek sigaralar içilir. Birlikte çay içilir. Kadeh kaldırılır. Oğlanın ailesinin arzusunu gelen kişi açıklıkla ifade eder. Kızın ailesi de ne düşündüklerini açık bir şekilde gelen kişiye anlatır.

“Dileđi bildirme” geleneği iki tarafın evlilik konusundaki dűşüncesinin açık olarak ortaya çıkmasının bir gereğidir.

Konuşmalar bitip, işin nereye gideceği anlaşıldığında:

– Yolumuz muvaffak oldu, diyen misafire kızın babası “Olsun, olsun” diyerek cevap verir. İstek için gelen kişi kalkar ve atına binip gider.

Kız istemeye gelen kişi iki kadeh içki içer ve kızın ailesiyle hoş bir sohbet eder. Bundan daha fazla içki içemez. Gelen kişi gözden kayboluncaya kadar, kızın ailesi çadırın yanında durarak onu yolcu eder.

3. Çayı Koparmak

Karşılıklı çay içmek eski zamanlardan beri Tuvaların bir geleneğidir. Hayatını hangi şartlarda yaşarsa yaşasın, Tuva insanı, çadırına gelen insana mutlaka çay ikram eder. Çadıra gelen kişiye bir bardak çay ikram edilmezse bu, en kötü yol olarak görülür ve çok büyük cimriliğe işarettir.

Çadırda çayın bulunması, gelen misafire bu çaydan kaynatılarak ikram edilmesi Tuvalıların eskiden beri kutsal saydığı gelenekleri arasında.

Oğlan tarafından kız ve erkek akrabalarından bir grup seçilir. En iyi atlar eyerlenir. Oğlanın akrabaları, mataralara içkileri, içi dolu tencereleri, bir bütün çayı (Burada kastedilen çay arı peteği şeklindedir ve sıkıştırılarak sertleştirilmiştir. E.A.) ve bir miktar tütünü kızın ailesine götürür. Kız akrabalar ise renkli incilerden kızın ailesine götürürler.

Oğlanın akrabaları kızın akrabalarıyla karşılaşınca:

– Çayı koparayım, diyerek çayın kenarından kopardığı bir parçayı kızın annesine saygıyla sunar.

Oğlanın kız akrabası, gelin olacak kızla karşılaştığında konuşur ve renkli incileri Çin’den gelen ipliğe dizerek gelinin saçlarına bağlar.

Koparılan çayı, paketinden çıkarılan tütünü kızın akrabaları ve komşuları içerler.

Çay koparma ve sigara ikram etme geleneği gelinlik kızın kaynata ve kaynasının olduğunu halka ilân etme anlamına gelir.

4. Nişan

Oğlanın anne ve babası gelinin ne zaman geleceğini öğrendiğinde yiyecek ve içeceğini hazırlamaya başlarlar. Oğlan tarafından nişan için gidecekler yola çıkmadan önce, kızın yakın akrabalarını, komşularını tek tek öğrenir. Hangi çadıra nasıl deri matarada, ne kadar içki götürüleceği, nasıl bir kap içerisinde hangi yiyeceklerin sunulacağı, hediye olarak nelerin verileceği önceden belirlenir ve ayrı ayrı kaplara konur. Sürahi, matara, ağaç bakraç içerisinde içkiler konur. Heybeler, çıkınlar içerisinde haşlanmış et, börek, çörek, peynir ve öğütülmüş yulaf konur.

Nişan için gidilirken oğlanın anne ve babası, oğullarını ve yakın akrabalarını yanlarına alırlar. Saçıyı, ateşe saçacak kişi önceden seçilir.

Nişan olduğu günün gündüzü ateşe saçı saçmak mutlaka yapılması gereken bir gelenektir. O kutsal geleneğe “ateşe saçı saçma” denir. Oğlanın anne ve babası tarafından pehlivan, cesur ve ağzı söz yapan bir kişi seçilir. Gelinin anne babasının çadırına doğru gidilirken öncelikle bu seçilen kişi ata bindirilir.

Oğlan tarafından gelen bu kişi kızın en yakın akrabalarının çadırlarını dolaşarak ateşlerine saçı saçar, dua eder. Kızın ailesinin çadırına geldiğinde öncelikle bir kase “hoypak” (bir çeşit kırmızı) içirtir. Arkasından bir kadeh içki sunar. Bundan sonra haşlanmış eti tabağı iyice doldurarak sunar. İş zora girecek olursa saçı saçıcı içkinin sertinden sunar. Nişan gününde saçı saçıcı kız tarafından mutlaka sıkıştırılır. Saçı saçıcı, oğlanın anne ve babasının ve akrabalarının adına kötülük gelmemesi için, içkiyi uygun şekilde az içer, yemeği yer. Yapması gereken en önemli şey ise kızın akrabalarının çadırlarını tek tek gezmesidir.

Nişan için gelenler kızın anne ve babasının çadırına gelerek atlarından inerler. Kaplardaki yiyecek ve içecekleri kızın babasına verirler. Kızın babası bu yiyecek ve içecekleri konu komşuya dağıtır.

Kızın anne ve babasının çadırına bütün akrabaları toplanır. Toplananlar az ise deri mataradan içki ikram edilir. Toplananlar çok ise içki kazan içine doldurulur. Her şeyden önce oğlanın babası kızın anne ve babasına yönelerek, “Çocuklarımı çiçeklendirmek için geldim.” diyerek ilk doldurduğu kadehi iki eliyle kızın babasına sunar. İçki dolu kadeh diğer oturanlara da sunulur. Bulunanlar az

ise yalnız bir kadehle herkese içki sunulur. Çok ise iki kişi iki kadehle oturanlara içki sunar. İçkiyi sunan kişi öncelikle kızın akrabalarına hediyesini verir, daha sonra içki sunar. Hediye Çin veya Hindistan'dan gelmiş olur. Bu hediye keçî derisi dilinip, içinden ve dışından bükülerek elde edilen urgandır. Nişan olduğu günün gündüzünde iyi bir at veya deri matara seçip alınır. Öncelikle oğlan tarafı kız tarafının at seçmesi için hazırlıklı olur. Kız tarafından "nişan babası" denen kişi gelerek oğlan tarafından en iyi matarayı seçip alır. Bu ise düğün olmanın bir geleneğidir. Oğlanın akrabalarının gücü yeterliyse kız tarafının her birine ayrı ayrı mallar hediye eder.

5. Ayını Gününü Sorma, Düğün Yapma, Gelin Karşılama

Eskiden Tuvalılar kendi soyunu dokuz kuşaktan beri bilirmiş. Kan akrabalarını çok iyi bilirler ve üç göbek yakınların oğlu kızı birbirleriyle evlenmez. Kızlar on beş, on yedi, on dokuz yaşlarında kocaya varırlarmış.

Eski Tuvalarda evlenecek oğlanın, kızın ataları hangi ayda, hangi gün evden çıkılacağını büyük Şamana sorarlarmış. Budizm Tuva'ya geldikten sonra kocaya varacak kızın hangi gün evden çıkacağı, kız alacak erkeğin hangi gün evleneceği, hangi tür bir ata binileceği lamadan sorulmaya başlanmış. Gelin olacak kız evinden ata binip giderken, atın dizginini kimin tutacağını da sorar. Lama bu kişinin uygun olup olmadığını söyler. Lama, karı koca olacakların doğduğu yıllara bakarak, onların birbirlerine uygun olup olmadıklarını da söyler. Kızın gelin gidecek ayını, gününü öğrendikten sonra anne babası da bu tarihi uygun bulmuşsa erkek tarafı düğün için gelebilir.

Düğün, kızın anne babasının evinden çıkması demektir.

Düğün, oğlanın kendi yuvasını kurması demektir.

Düğün günü kızı erkeğe verme günüdür.

Düğün günü, kızın yeni kurulan evin büyük sahibi olması demektir.

İşte bütün bu gelenek, anlayışlar bizim atalarımızdan beri gelen törelerimizdir.

Kızın anne ve babası, akrabaları; yiyeceğini, dört mevsim giyeceği elbiselelerini, ayakkabılarını hazırlarlar, konuşulan günde ata bindirmeye hazır ederler. Kocaya varacak kızın atının dizginlerini, kız ile yılları uygun olan bir erkek çe-

ker. Bu oğlan kızın bindiği atı evden uzaklaştırdıktan sonra dönüp gelir. Bundan sonra gelin olacak kız kendi atını kendisi yönetir. Düğün, gelin kızın anne babasının evinden ata binip çıkmasıyla başlar.

Gelin karşılama geleneklerin başka bir güzelliğidir. Kızın anne babasının evinden oğlanın anne babasının evi uzak ise gelin getirenler üç defa karşılanır. Aşacak aşıtta, geçecek geçitte ve duracak yerin yakınında üç defa karşılama yapılır.

Gelenek ciddi ve ayrıntılı: Gelin getirenler birinci karşılaşmada başka, ikinci karşılaşmada başka ve üçüncü karşılaşmada başka kişilerce karşılanır. Karşılayanlar erkek tarafındandır. Karşılayanların lideri deri matarada içkisi olan biri olur. Bu kişi öncelikle gelinin babası olmak üzere kız tarafından olanlara içki sunar. Bu yolda durma geleneği; atlardan inerek durmayı, dinlenmeyi ve soğuk bir şeyler içmeyi amaçlamaktadır.

Kız tarafından gelen misafirler gelinin ineceği yere yaklaşınca mutlaka karşılanır. Bundan kasıt uzaktan gelen kişileri dinlendirme amacına yöneliktir. Oğlan tarafı çayı kaynatıp çaydanlıklara doldurur. Yanına yemekleri ve kap kaçağı olarak karşılanacak yere gidip beklerler. Karşılama bittikten sonra buraya getirilen kap kacak gelinin olur.

6. Çadırı Dolanma

Getirilen kızın eşyaları yeni kurulan çadıra yerleştirilir. Eski gelenekte yeni kurulan çadırın çevresinde gündüz üç defa dolanılır. Şayet yeni çadır kurulamıyorsa, çadır kurulacak yere bir kazık çakılarak onun etrafında üç defa dolanılır.

Yeni kurulan evin içinde sık, yeni elbiseli insanlar tıka basa doludur. Oğlan tarafından bir kişi, bir kaba çay, hoytpak koyarak düğün için gelenlerin üzerine saçar. Bunun amacı herkesi güldürmek ve sohbeti koyulaştırmaktır. “Yaştan artar.” derler.

Yeni kurulan çadır içinde gelin orun (sedir) üzerine oturur. Gelini kadınlardan biri devamlı takip eder. Çıkışta ve girişte yanında olur. Gelinin başı kapalıdır. Gelinin başına giydirilen şeye “baştangı” (duvak) denir. Gelenler gelinin yü-

zünü görmesin diye gelinin karşısına kalın kumaş parçası gerilir. Bu saatte damat çadıra giremez ve gelinin yanına gelemez. Ancak ilk yıldız gökyüzünde görüldüğünde gelinin yanına girebilir. Eski Tuvalarda yeni kurulan çadırın içinde iki gencin yeni hayatı başlar. Onların yanına on üç yaşına kadar çocuklar girebilirler. Daha eskiden ise on üç, yirmi yaş arası gençler girerek oynayıp şarkılar söylerlermiş.

Düğün olan yerde otuz yedi yaşını doldurmayanlar içki içemezlermiş. Kırk dokuz yaşını dolduranlar iki kadeh içki içerlermiş. Düğün olduğu yerde sarhoş olunmaz, bağrışma, birbirleriyle dalaşma olmazmış. Düğün olan yerde içkinin son kadehi yaşça en büyük olana sunulur. Bu ihtiyar kişi içkisini içerek; ateşe, yere, göğe içkisinden saçarmış. Düğün bittiğinde en yaşlı kişi şu sözleri söylemiş:

– Yeni kurulan çadırın ateşi sönmesin!

7. Alkış

Tuva düğününün bir başka özelliği ise geline alkış tutmaktır. Bu işi yapmak için Askak - Kaday (aksak kadın)'ın çok yararı dokunur. Akrabalardan uygun olan biri "aksak kadın" olarak seçilir. Aksak kadın bir bez içinde yulaf ve elinde balta taşır. Aksak kadın bezdeki yulafı yerlere saçalayarak ve baltayla da yerlere vurarak yürür. Gelin ise aksak kadının eteğinden tutarak peşinden gider. Aksak kadın balta ve yulafını en son girdiği çadırda bırakır.

Aksak kadın, gelini kayın babası ve kaynanasının evine getirir. Kaynana bir kâseye süt koyarak önce kendi tadına bakar, sonra gelinine verir. Gelini de süütün tadına bakar ve tekrar kaynanasına verir. Bu gelenek gelinle kaynanasının tanışmasını ve yüz açmayı sağlar. Kayın babanın evinde gelin için alkış tutulur. Alkış, duayı kadınlar da erkekler de yapabilir. Bazıları çok güzel dua, alkışta bulunurken, bazıları da bu işte acemidir. Alkışta bulunmak yeni ev kurmuş gençlere çoluk çocuklu, varlıklı, sağlık içinde yaşamasını dilemektir. Tuvalarda alkış olmayan düğün olmaz.

Tuva'da gelin için yapılan bir alkış:

Deñge tiger öglüg bol, uruum.	Düzenli kurulacak çadırılı ol kızım,
Dö'ske çalaar maldıg bol, uruum	Tepeyi bürüyecek mallı ol kızım,
Haya-daş deg ettig bol, uruum.	Kayalar, taşlar kadar etli ol kızım,
Haragan deg maldıg bol, uruum.	Sürüler kadar mallı ol kızım.
Ezerteeniñ çıraa bolzun, uruum.	Eyerlediğın rahvan olsun kızım,
Edileeniñ möñgün bolzun, uruum.	Sahip olduğun gümüş olsun kızım,
Baştanganiñ mañnik bolzun, uruum.	Öncü atın yürüyüşlü olsun kızım,
Bastırganiñ sayak bolzun, uruum.	Yürüyenin rahvan olsun kızım.
Torga deg şokar bol, uruum.	Ağaçkakan gibi süslü ol kızım,
Torlaa deg öörlüg bol, uruum.	Keklik gibi eş dostlu ol kızım,
Mañnap çetpes kodannıg bol, uruum.	Koşarak dolaşılamayacak ağıllı ol kızım,
Magadap çetpes maldıg bol, uruum.	Şaşılacak kadar çok mallı ol kızım.
Delegeeyniñ çeçee deg kaas bol, uruum.	Dünya çiçekleri gibi güzel ol kızım,
Tel ıyaştıñ çoçagayı deg öörlüg bol, uruum.	İkiz ağacın kozalağı gibi eş dostlu ol kızım,
Ak şarı keji kögeerlig bol, uruum.	Ak boğa derisinden mataralı ol kızım,
Ak hadiñ bışkılıg bol, uruum.	Ak kayıندان kepçeli ol kızım.
Hovu sıñmas çılgılıg bol, uruum.	Yazıya sığmaz yılmılı ol kızım,
Kodañ sıñmas hoylug bol, uruum.	Ağıla sığmaz koyunlu ol kızım,
Edikilep añaar ooldarlıg bol, uruum.	Avlanmayı bilen oğullu ol kızım,
Evileñ-çıpşılañ kıstarlıg bol, uruum.	Yumuşak huylu kızlarla ol kızım.
Üner, kirer çonnug bol, uruum.	Girip çıkacak halklı ol kızım,
Üstüg, çağlıg çemnig bol, uruum.	Yağlı ballı yemekli ol kızım,
Edileer et-septig bol, uruum.	Yararlı aşlı, yemekli ol kızım,
Ederjir eş-öörlüg bol, uruum.	Yanında bulunacak eş dostlu ol kızım.
Kırgenni utkup çor, uruum.	Gireni karşıla kızım.
Üngenni üdep çor, uruum.	Çıkanı uğurla kızım,
Aştaanı çemgerip çor, uruum.	Acıkanı doyur kızım,
Askanni keergep çok, kızım.	Azana merhamet et kızım.

Hınıır eves bol, uruum.	Hesaplı olma kızım,
Hımışka paştanmayn çor, uruum.	Kepçeyle yemek pişirme kızım,
Haram eves bol, uruum	Cimri olma kızım,
Kalgakka paştanmayn çor, uruum.	Kaşıkla yemek koyma kızım.
Ulagga munar a'ttıg bol, uruum.	Yola gidecek atlı ol kızım,
Uruk tudar ooldug bol, uruum.	Çadır dikecek oğlanlı ol kızım,
Uguulzalap daaraar heptig bol, uruum.	Nakışlarla bezeli elbiseli ol kızım,
Ujuk tudar kıstıg bol, uruum.	İğne tutar kızılı ol kızım.
Hat keerge, çağlaktıg bol, uruum.	Rüzgâr gelirken barınaklı ol kızım,
Halap keerge, kamgalaldıg bol, uruum.	Belâ gelirken savunmalı ol kızım,
Olurar, çurttaar örgeelig bol, uruum.	Oturup yaşayacak saraylı ol kızım,
Ot çayaaçı burgannıg bol, uruum.	Oddan, ateşten Tanrılı ol kızım.
Törelînge töleptig bol, uruum,	Atalarına lâıyk ol kızım,
Çonuŋga çorgaar bol uruum,	Milletinle gurur duy kızım,
Hovu kejerde, doozunnug bol uruum.	Ova geçerken tozlu ol kızım,
Art ajarda, baraannıg bol, uruum.	Geçit aşarken mallı ol kızım.

8. Gelinin Kayın Baba ve Kaynanasına Çay İçirmesi

Alkış ve dua bittikten sonra yeni gelin kendi evine gelir. Bir gün geçtikten sonra, oğlan tarafından iki kadın gelinin getirdiği çeyizini derleyip düzenler.

Annesinin öğrettiği şekilde gelin, kazan dolusu çayı kaynatır. Kayın babası, kaynanası ve komşuları ak çadırına çay içmeye davet eder. Gelinin kaydattığı çaydan becerikliliği anlaşılır. Bu çay yeni kurulan evin şöhreti olarak kalır. Çay içerken sohbetler edilir, tanışmayan kişiler varsa tanışır. Kaynatılmış çay Tuva çadırının en muteber içeceği. Ateş yanıyor ise üzerinde mutlaka çay bulunur. Evlenen gençler anne babasından, yakın akrabalarından hediye olarak çeşitli mallar alırlar. Bu mallar; keçi, koyun, dana, öküz, sütü inek ve binek atı olmak üzere her çeşittendir. Bu, Tuva'nın konar göçer hayvancılık hayatında, akrabalar arasındaki yardımlaşmanın bir göstergesidir.

9. Tojuların (Tuvaların Kuzeydoğuda Yaşayan Bir Boyu E.A.) Düğünü

Ormanda yaşayan avcılar ve geyik yetiştiricileri içkisiz düğün yaparlarmış. Düğün olan yerde oyun, eğlence olur ve gelenlere yemek yedirilirmiş. Düğün zamanı sekizinci aydır. Bu ayda şakayık çiçeği olgunlaşır ve besi hayvanları semiz, sütleri bol olur.

Kız satılmış. Kızı isteyenler çalışkan, ahlâklı ve kişilikli olursa kız hemen verilirmiş. Kız verilen yer çalışkan değilse düğünün yapılması bekletilir, kızı alanlara zorluklar çıkarılmış. Oğlan tarafından kızın anne babasına verilecek şeyler gelenek tarafından belirlenmiştir. Kızın canı için, tüfek; başı için kazan; ikisi birlikte tok yaşasın diye kazma; süt hakkı için, sütlü besi hayvanları; derisi için post verilir.

Otağ ateşini yakmak için odun toplanır. Bu ağaçlar yaş olmamalıdır. Arka arkaya duran iki genç odunları getirir. Otağa kuru ağaçlar bırakılır. Köseğiler tutuşturularak genç kıza ve genç oğlana verilir. Kızın ve oğlanın birlikte otağı tutuşturmasıyla düğün ve eğlence başlar. Düğün başladıktan sonra damadın yiğitliğini ve cesaretini ölçme zamanı gelmiştir. Düğünün hemen ardından damat, cesaretini, maharetini göstermek üzere dağa avlanmaya çıkar. Ava çıkan damat mutlaka avlanarak gelir. Hatta ayı bile avlamış olur. Avlanan ayının eti konu komşuya pay edilir.

Damadın avladığı ayının etinden yemek çok eskilere dayanan bir gelenektir. Bu etten küçük bir parçayı dahi yiyen ihtiyarlar, “Doydum.” der. Bu etin küçük bir parçasını yiyen baba, “Tamam.” der. Çok eskiden beri devam eden bu gelenek mutlaka yaşatılmalıdır.

Toju halkı ayıyı “Çımçak-Düktüg” (Yumuşak Tüylü), “Hoyug-Büürek” (Yumuşak Böbrek) olarak adlandırır. Kadınlar ayının başını ve belden aşağısını yemezler. Yerlerse; “Çocuk doğurmaları zor olur.” derler. Ayının kemik iliği erkekler tarafından yenmez. Erkeklerin ayının kemik iliğini yiyince korkak olduğuna inanılır. Gebe kadın doğururken güçlük çekerse, ayının delikli kürek kemiği ak bezle gebenin beline sıkıştırılarak bağlanırsa doğum kolay olurmuş.

AKT. DR. EKREM ARIKOĞLU